Antoni Mironowicz
(Białystok)

Rejestr monasterów i cerkwi Grecko-ruskich różnemi czasy na unię gwałtownie odjętych

Dzieje białoruskiej diecezji prawosławnej (mścisławsko-orszańsko-mohylewskiej) są mało znane w polskiej literaturze naukowej. Niewiele miejsca dziejom tego biskupstwa poświęcono w literaturze białoruskiej i rosyjskiej. Najwięcej o dziejach tej diecezji napisano w XIX stuleciu. Za podstawowe należy uznać prace Iwana Hryharowicza, Aleksego Sapunowa, Fiodora Titowa, Fiodora Żudro i Edwarda Likowskiego[1]. Dopiero w ostatnich latach historycy Kościoła wrócili do badań nad rolą eparchii mohylewskiej w historii prawosławia na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Najnowsze prace na temat diecezji białoruskiej wyszły spod pióra Giennadija Szejkina i Antoniego Mironowicza[2].

Diecezja białoruska w dziejach Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej odegrała ważną rolę. Powołano ją do życia, kiedy Władysław IV podjął próbę unormowania spraw wyznaniowych i odstąpił od kontrreformacyjnej polityki swego ojca. Wbrew protestom unitów i Rzymu na sejmie elekcyjnym 1633 r. doszło do powołania w obrębie unickiego arcybiskupstwa połockiego władyctwa mścisławskiego.

Lata 1633-1772 były okresem walki o zachowanie ustanowionej diecezji białoruskiej. Obok tradycyjnego sporu unicko-prawosławnego o znajdujące się na terenie biskupstwa monastery i cerkwie w 1654 r. doszedł element zewnętrzny. O kontrolę nad diecezją mścisławsko-orszańsko-mohylewską zabiegali patriarchowie moskiewscy. Problem niezależności biskupstwa białoruskiego stał się elementem polityki międzynarodowej, a zwłaszcza stosunków polsko-moskiewskich oraz sporu pomiędzy patriarchatem moskiew-

[1] I. Hryharowicz, *Biełaruskaja ijerarchija*, Minsk 1992; A. Sapunow, *Istoriczeskije sud'by Połockoj jeparchii s driewniejszych wriemion do połowiny XIX wieka*, Witiebsk 1889; F. I. Titow, *Russkaja Prawosławnaja Cerkow' w Polsko-Litowskom gosudarstwie w XVII-XVIII w.*, t. II, cz. 2, Kijew 1905; t. III, cz. I, Kijew 1916; F. Żudro, *Istorija Mogilowskogo Bogojawlenskogo bratstwa*, „Mogilowskije Jeparchialnyje Wiedomosti", 1889, nr 5; 1889, nr 29; nr 30; nr 34-35; 1890, nr 1-19; E. Likowski, *Dzieje Kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku*, Warszawa 1906.

[2] G. Szejkin, *Połockaja jeparchija. Istoriko-statisticzeskoje obozrienije*, Minsk 1997; A. Mironowicz, *Diecezja białoruska w latach 1633-1669*, „Białostockie Teki Historyczne", nr 3, Białystok 2005; tenże, *Diecezja białoruska w latach 1663-1705*, [w:] *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa Profesora Krystyna Matwijowskiego*, pod red. B. Roka i J. Maronia, Toruń 2006; tenże, *Diecezja białoruska w latach 1697-1772*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", nr 19, Białystok 2003; *Diecezja białoruska w XVII i XVIII wieku*, Białystok 2008.

skim a konstantynopolitańskim. O losach diecezji bardziej aniżeli kiedykolwiek decydowała postawa biskupów mohylewskich. Dzięki postawie i zaangażowaniu Józefa Bobrykowicza, Sylwestra Kossowa, Józefa Nielubowicz-Tukalskiego, Teodozego Wasilewicza, Serapiona Połchowskiego, Sylwestra Czetwertyńskiego i Arseniusza Berły Kościół prawosławny w Rzeczypospolitej zachował swoją hierarchiczną strukturę[3].

W 1755 r., po śmierci kolejnego władyki mohylewskiego Hieronima Wołczańskiego, strona unicka rozpoczęła starania o przejęcie diecezji mohylewskiej. Metropolita unicki Florian Hrebnicki nie opuścił arcybiskupstwa połockiego i dążył do podporządkowania sobie prawosławnej eparchii. Powoływał się przy tym na jakoby istniejący przywilej Zygmunta III Wazy z 22 marca 1619 r. podporządkowujący eparchię mścisławską władzy unickich arcybiskupów połockich[4]. Nieznany przywilej był falsyfikatem, albowiem jego treść nie miała nic wspólnego z rzeczywistością. Diecezja białoruska (mscisławsko-orszańsko-mohylewska) powstała czternaście lat później, po śmierci Zygmunta III, i z tego powodu nie było możliwe wydanie takiego przywileju. Pomimo, że dokument był niewiarygodny, metropolita unicki złożył wniosek o przyznanie mu zwierzchnictwa nad prawosławną eparchią. Podobnie papież Benedykt XIV zażądał od Augusta III zniesienia biskupstwa prawosławnego. W wysłanym do kanclerza koronnego Jana Małachowskiego brewe wezwał rząd polski, ażeby korzystając z wakatu na katedrze mścisławskiej przekazał ją unickiemu arcybiskupowi połockiemu[5].

Tym razem w obronie diecezji białoruskiej wystąpiła Rosja. Cesarzowa Elżbieta (1741-1762) złożyła wówczas protest przeciwko próbom przejęcia przez unitów ostatniej prawosławnej eparchii. Pod presją rezydenta rosyjskiego w Warszawie Aleksego Grossa (1713-1765) król potwierdził prawa Kościoła prawosławnego do diecezji mohylewskiej. 23 maja 1755 r. na ordynariusza tej diecezji został przez Petersburskie Kolegium Synodalne wyznaczony rektor Akademii Kijowskiej Jerzy Konisski (1755-1785)[6]. Przywilej królewski na katedrę białoruską Jerzy Konisski otrzymał już 23 marca 1755 r., a więc wcześniej aniżeli nastąpiło postanowienie Petersburskiego Kolegium Synodalnego. Wynika z tego, że kandydatura Konisskiego zosta-

[3] O ich działalności pisałem w pracach, por.: A. Mironowicz, *Teodozy Wasilewicz, archimandryta słucki, biskup białoruski*, Białystok 1997; *Metropolita Józef Nielubowicz Tukalski*, Białystok 1998; *Sylwester Kossow, władyka białoruski, metropolita kijowski*, Białystok 1999; *Józef Bobrykowicz, biskup białoruski*, Białystok 2003; *Sylwester Czetwertyński, biskup białoruski*, Białystok 2004; *Serafion Połchowski, władyka białoruski*, Białystok 2007.

[4] E. Likowski, *Dzieje Kościoła unickiego...*, s. 84.

[5] Tamże, s. 85; A. Sapunow, *Istoriczeskije sud'by Połockoj jeparchii...*, s. 159; K. Bartoszewicz, *Szkice do dziejów Kościoła ruskiego w Polsce*, Kraków 1880, s. 256.

[6] W. A. Serczyk, *Konisski Georgij (Jerzy)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIII, Wrocław — Warszawa 1967-1968, s. 534.

ła wcześniej uzgodniona z władzami Rzeczypospolitej, a władze cerkiewne ją zaakceptowały. Święceń biskupich Jerzemu Konisskiemu udzielił metropolita Tymoteusz Szczerbacki[7] w dniu 20 sierpnia tegoż roku w kijowskiej cerkwi św. Zofii. Natomiast we wrześniu do Kijowa przybyło przedstawicielstwo, złożone z dwóch wysłanników duchowieństwa i świeckich, aby towarzyszyć biskupowi w drodze do jego przyszłej siedziby. 8 listopada 1755 r., w dzień św. męczennika Dymitra z Salonik, Jerzy Konisski przybył do Pieczerska, skąd uroczyście wjechał do Mohylewa[8]. Przybycie do Mohylewa opisał sam hierarcha. „Podjechawszy do Mohylewa przede wszystkim zobaczyłem swoją katedrę w wielkim nieporządku i biedności w porównaniu do rzymskich kościołów i szkół żydowskich, ładnie wykończonych i bogato udekorowanych; katedra prawosławna znacząco wyróżnia się i zwraca na siebie uwagę i śmiech innowierców"[9]. Nowy ordynariusz diecezji, choć zaskoczony stanem materialnym świątyń, podjął energiczne działania w celu pozyskania środków finansowych.

W okresie objęcia katedry przez biskupa Jerzego Konisskiego Mohylew był jednym z najbardziej tradycyjnych ośrodków prawosławnych na terenie całej Rzeczypospolitej. Według spisu z 1758 r. w Mohylewie znajdowało się dziewięć cerkwi prawosławnych i dwa monastery. Unici posiadali dwie parafie, a łacinnicy pięć parafii i trzy klasztory (karmelici, jezuici, bernardyni)[10]. Jako ordynariusz diecezji mohylewskiej Konisski rozpoczął szeroką działalność polityczną. W lutym 1756 r. wysłał do Petersburga hieromnicha monasteru szkłowskiego Jana Tudorowicza z listami do Świętego Synodu i innych wybitnych osobistości, w których informował adresatów o niedokończonej budowie soboru i domu biskupiego. Władyka podkreślał przy tym dobry stan kościołów łacińskich i bożnic żydowskich, zwracając równocześnie uwagę na konieczność podniesienia poziomu intelektualnego duchowieństwa w swojej diecezji. Jerzy Konisski pisał też o braku cel dla mnichów i niedostatku ludzi wykształconych. Postulował utworzenie seminarium duchownego w Mohylewie i przysłanie 1000 rubli[11]. Synod przyjął ze zrozumieniem prośby biskupa i zażądał od Konisskiego planu budowy cer-

[7] A. Sapunow, *Istoriczeskije sud'by Połockoj jeparchii...*, s. 159; I. I. Hryharowicz, *Biełaruskaja ijerarchija*, s. 24.

[8] *Archieograficzeskij sbornik dokumientow, otnosiaszczichsia k istorii Siewiero-Zapadnoj Rusi, izdawajemyj pri uprawlenii Wilenskogo uczebnogo okruga* (dalej: *ASD*), Wilna 1867, t. II, s. LXVIII.

[9] F. I. Titow, *Zapadnaja Ruś w borbie za wieru i narodnost' w XVII-XVIII wiekach*, t. II, cz. II, s. 220.

[10] *Istoriko-juridiczeskije materiały, izwleczonnyje iz aktowych knig gubiernii Witiebskoj i Mogilowskoj, chraniaszczijesja w centralnom archiwie w Witebskie i izdannyje pod red. archiwariusa siego archiwa Sazonowa*, wyp. XVI, Witebsk 1885, s. 476.

[11] *Mogilowskaja jeparchija. Istoriko-statisticzeskoje opisanije*, t. I, wyp. III, Mogilow 1906, s. 37.

kwi. Jednak dopiero po opracowaniu przez wileńskiego architekta Jana Krzysztofa Glaubitza[12] planu budowy świątyni i po długich rozmowach w Petersburgu Synod postanowił wydatkować na budowę cerkwi katedralnej Przemienienia Pańskiego 10 000 rubli. Imperatorowa 25 maja 1758 r. potwierdziła decyzję Synodu i ponadto poleciła przeznaczyć 400 rubli rocznie na utrzymanie seminarium. Hieromnich Tudorowicz przywiózł pieniądze do Mohylewa w kwietniu 1758 r.[13] Po otrzymaniu pieniędzy można było przystąpić do budowy świątyni. Budowa trwała trzy lata i zakończyła się dopiero w 1762 r. Wystrój wewnętrzny cerkwi i niektóre prace uzupełniające trwały aż do 1775 r. Dziesięć lat później zakończono budowę murowanej dzwonnicy. Do cerkwi sobornej przeniesiona została cudowna ikona Matki Bożej, która była kopią ikony spalonej w 1708 r.[14] W latach 1759-1760 zakończył się również remont cerkwi brackiej Objawienia Pańskiego. Remont został wykonany na koszt bractwa mohylewskiego przy pomocy materialnej biskupa smoleńskiego Gedeona[15]. W tym czasie w skład monasteru wchodziły murowane cerkwie Objawienia Pańskiego i Jana Teologa, dzwonnica, drewniany budynek szpitala i drukarni, sześć sklepów, drewniany budynek przełożonego klasztoru oraz kilka innych budynków murowanych i drewnianych przeznaczonych do zamieszkania przez zakonników lub do celów gospodarczych[16].

Biskup Konisski doprowadził do unormowania spraw wewnątrzcerkiewnych. Przykładem tego może być sytuacja w cerkwi św. św. Piotra i Pawła. Tamtejsze bractwo przejęło wiele funkcji duchownego, np. pieczenie prosfor. Władyka był przeciwny tym praktykom i nakazał piec prosfory duchowieństwu parafialnemu[17]. Dobrze układała się współpraca biskupa białoruskiego z metropolitą kijowskim. Władyka białoruski okazał się być dobrym organizatorem i dyplomatą. Duchowieństwo z przyłączonych pod jego jurysdykcję monasterów nie protestowało, pomimo że jeszcze za jego poprzedników taka decyzja wywoływała wieloletnie konflikty i spory kompetencyjne. Decyzję o przekazaniu Jerzemu Konisskiemu klasztoru bujnickiego i borkułabowskiego podjął w 1756 r. metropolita Tymoteusz Szczerbacki. O zarząd nad pozostałymi ośrodkami zakonnymi wystąpił sam Konisski tłumacząc metropolicie, że panujące w nich nieporządki może rozwiązać jedynie on sam jako jedyny biskup prawosławny na terenie Rzeczypospolitej. Władyka opisał w swym liście naruszenia zasad życia zakonnego w monasterach kuteińskich i tupiczewskim. Wcześniej w imieniu metropolity wła-

[12] E. Raila, *Barok*, [w:] *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Kraków 2006, s. 42, 44.
[13] *Mogilowskaja jeparchija. Istoriko-statisticzeskoje opisanije*, t. I, wyp. III, s. 40-41.
[14] Tamże, s. 42-43.
[15] Tamże, s. 67.
[16] I. M. Czarniaúskaja, *Architektura Mahilowa*, Minsk 1973, s. 19-21.
[17] *Mogilowskaja jeparchija. Istoriko-statisticzeskoje opisanije*, t. I, wyp. III, s. 182-183.

dyka białoruski próbował rozwiązać konflikt wywołany przez ihumena monasteru witebskiego Hiacynta Pełkińskiego[18]. W tej sytuacji 19 maja 1759 r. metropolita Arseniusz Mohylański (1757-1770) przekazał Jerzemu Konisskiemu zarząd nad niektórymi monasterami, znajdującymi się poza granicami diecezji mohylewskiej, a pozostającymi w jurysdykcji metropolitów kijowskich[19].

Należy zaznaczyć, że przekazanie w zarząd biskupowi białoruskiemu niektórych monasterów, znajdujących się w jurysdykcji metropolitów kijowskich, miało charakter dobrowolny i nie było uregulowane decyzjami władz cerkiewnych. Biskup Jerzy Konisski nie miał nad nimi pełnej władzy biskupiej. Nadal zatwierdzanie i odwoływanie przełożonych tych ośrodków zakonnych pozostawało w kompetencji metropolitów kijowskich. Na przeszkodzie przekazaniu pełnej władzy biskupom białoruskim stały akty fundacyjne tych monasterów, w których wolą właścicieli było, ażeby znajdowały się one pod jurysdykcją patriarchów konstantynopolitańskich lub ich egzarchów — metropolitów kijowskich. Decydowały też względy praktyczne. Monastery podległe metropolicie kijowskiemu cieszyły się protekcją Rosji i fakt ten był powszechnie znany wśród katolików. Próby ich odebrania lub przejęcia przez unitów wywoływały implikacje międzynarodowe. Formalnie takiej ochrony nie posiadały ośrodki zakonne, znajdujące się pod zarządem biskupa mohylewskiego. Taka między innymi argumentacja znalazła się w liście ihumena klasztoru markowskiego Hiacynta Pełkińskiego z 17 września 1759 r. do metropolity Arseniusza Mohylańskiego[20]. Z kolei argumentem przemawiającym za przekazaniem klasztorów w jurysdykcję władyków białoruskich był fakt ich znajdowania się w granicach Rzeczypospolitej, a przez to posiadanie możliwości składania protestów i skarg w przypadku naruszania ich praw oraz sprawowanie nad nimi arcypasterskiej kontroli.

Szczególną uwagę Jerzy Konisski przywiązywał do edukacji duchownych. Biskup odmawiał udzielania święceń duchownym, którzy nie posiadali umiejętności czytania, pisania i śpiewu, ażeby uniknąć „zgorszenia ludu i grzechu przed Bogiem"[21]. W liście pasterskim z sierpnia 1757 r. władyka zarzucił duchowieństwu brak kompetencji, stwierdzając: „wypadałoby mi wszystkich was obudzić, zgromadzić i pouczyć każdego z osobna". Do listu władyka dołączył katechizm i elementarz języka rosyjskiego[22]. W opar-

[18] F. I. Titow, *Russkaja Prawosławnaja Cerkow' w Polsko-Litowskom gosudarstwie w XVII-XVIII w., Zagranicznyje monastyri Kijewskoj jeparchii w XVII-XVIII ww.*, t. III, cz. 1, s. 72, 80-81, 105-106.

[19] Tamże, s. 109-111.

[20] Tamże, s. 113-114.

[21] E. Sakowicz, *Kościół prawosławny w Polsce w epoce Sejmu Wielkiego*, Warszawa 1935, s. 22.

[22] E. Likowski, *Dzieje Kościoła unickiego...*, s. 86.

ciu o sprowadzonych do Mohylewa w 1755 r. dwóch absolwentów Akademii Kijowskiej biskup białoruski dwa lata później powołał mohylewskie seminarium duchowne, na którego działalność uzyskał 400 rubli rocznego dofinansowania z funduszu Świątobliwego Synodu w Petersburgu. Synod zatwierdził decyzję biskupa Konisskiego w 1758 r.[23] W roku następnym wzmocnione kadrowo seminarium rozpoczęło swoją działalność. Równocześnie biskup założył przy swoim domu drukarnię, która wydawała księgi liturgiczne na potrzeby duchowieństwa.

Przeciwko działalności seminarium wystąpił katolicki pleban Michał Zenowicz, który wraz z miejscowymi jezuitami 28 stycznia 1760 r. dokonał napadu na prawosławną placówkę oświatową i dom biskupa. Władyka donosił 10 września Świętemu Synodowi, że z powodu napadów na seminarium nie może normalnie funkcjonować, a strona polska powołuje się, że w traktacie z Rosją z 1686 r. nie ma punktu o szkołach prawosławnych. Jerzy Konisski przypominał przy tym, że seminarium nawiązuje do prywatnej szkoły brackiej, która otrzymała przywileje od króla Władysława IV (1633) i Jana Kazimierza (1650). Unormowanie prawne seminarium zostało dokonane dopiero w polsko-rosyjskim traktacie międzynarodowym z 13 lutego 1768 r.[24] Na mocy tego traktatu w 1768 r. na przedmieściach Mohylewa przy cerkwi św. Mikołaja powstały nowe budynki seminaryjne i drukarnia[25]. Usytuowanie budynków seminarium wynikało z dążenia biskupa do jak największego oddalenia się od kolegium jezuickiego.

W tym samym czasie z błogosławieństwa metropolity kijowskiego Arseniusza Mohylańskiego archimandryta słucki Paweł Wołczański powołał do życia w 1768 r. kolegium przy monasterze Przemienienia Pańskiego w Słucku. Kolegium kształciło młodzież prawosławną, a kadrę profesorską stanowili zakonnicy monasterów słuckich[26]. Władyka Konisski dokończył w 1762 r. odbudowę cerkwi katedralnej św. Spasa, a w latach 1762-1785 wybudował murowany dom biskupi. Architektura cerkwi Przemienienia Pańskiego nawiązywała do wileńskiego soboru Ducha Świętego. Projektantem obu świątyń był architekt Jan Krzysztof Glaubitz[27]. Cesarzowa Elżbieta wspierała finansowo jego przedsięwzięcia. Monarchini pomogła również wybudować dwupiętrową rezydencję biskupów białoruskich oraz cerkiew św. Jerzego w Pieczersku[28]. W 1760 r. na miejscu starej wybudowana zos-

[23] I. I. Hryharowicz, *Biełaruskaja ijerarchija*, s. 33.

[24] *Mogilowskaja jeparchija. Istoriko-statisticzeskoje opisanije*, t. I, wyp. III, s. 45-46.

[25] I. I. Hryharowicz, *Biełaruskaja ijerarchija*, s. 33; W. A. Serczyk, *Konisski Georgij...*, s. 535.

[26] Arch. Nikołaj, *Istoriko-statisticzeskoje opisanije Minskoj jeparchii*, s. 117; S. Senyk, *Schools for Priests: Orthodox Education in Eighteenth-Century Ukraine*, „Orientalia Christiana Periodica", nr 2, Roma 2004, s. 299-300.

[27] I. M. Czarniaúskaja, *Architektura Mahilowa*, s. 23-28.

[28] *ASD*, t. II, s. LXIX; W. A. Serczyk, *Konisski Georgij...*, s. 535.

tała nowa drewniana cerkiew św. proroka Eliasza[29]. Za biskupstwa Jerzego Konisskiego postępowało zjawisko podporządkowywania się diecezji białoruskiej Rosyjskiemu Kościołowi Prawosławnemu, wzrastały również wpływy Rosji na postawy i położenie prawne ludności prawosławnej w Rzeczypospolitej. Sam biskup Konisski zalecał duchownym uznawanie zwierzchnictwa Świątobliwego Synodu w Petersburgu[30].

Od samego początku swych rządów biskup Jerzy Konisski zmuszony był przeciwstawiać się działalności arcybiskupa Floriana Hrebnickiego, który założył w Mohylewie konsystorz unicki. Latem 1759 r. doszło do wystąpień szlachty i duchowieństwa katolickiego przeciwko biskupowi w Orszy, kiedy ten odprawiał nabożeństwo w monasterze kuteińskim. Przeciwko biskupowi białoruskiemu występowała także administracja królewskiej ekonomii mohylewskiej. Wskutek nasilających się konfliktów z unitami władyka Konisski zwrócił się w lipcu 1762 r. do Świątobliwego Synodu z prośbą o przeniesienie go na inną diecezję. Prośba ta znalazła zrozumienie we władzach cerkiewnych. Synod proponował mu wakującą katedrę pskowską. Decyzji tej stanowczo sprzeciwiła się nowa — po śmierci carycy Elżbiety — władczyni Rosji Katarzyna II (1762-1796). Imperatorowa, za pośrednictwem swojego posła w Warszawie, Karola Keyserlinga, interweniowała na dworze polskim w sprawie skarg Jerzego Konisskiego[31].

Zdecydowana ingerencja Rosji w sprawy Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej nastąpiła dopiero za panowania Katarzyny II. Imperatorowa nawiązywała w swych działaniach do polityki swojego wielkiego poprzednika Piotra I. Cesarzowa, sama indyferentna religijnie, wykorzystała brak równouprawnienia ludności prawosławnej do mieszania się w wewnętrzne sprawy Rzeczypospolitej. Znalazło to pełne poparcie u biskupa białoruskiego Jerzego Konisskiego, całkowicie oddanego interesom Rosji[32]. Władyka wielokrotnie też interweniował w przypadkach prześladowania ludności prawosławnej w Wilnie, Mińsku, Brześciu, na Podlasiu a nawet w księstwie słuckim. Swoją lojalność wobec Katarzyny II biskup Konisski zademonstrował przybywając na uroczystości koronacyjne cesarzowej i wygłaszając 29 września (10 października) 1762 r. skierowane do niej i jej syna dwie płomienne mowy. W swych wystąpieniach władyka białoruski przedstawił trudne położenie Cerkwi w Rzeczypospolitej i zwrócił się do cesarzowej z prośbą o objęcie protekcji nad ludnością prawosławną, którą nazwał jej poddanymi. Władyka apelował do cesarzowej, ażeby broniła *błagoczestiwych* przed atakami na prawdziwą ich wiarę. Konisski nie mógł publicznie nazwać swych przeciwników po imieniu, ale powszechnie wiadomo było,

[29] *Mogilowskaja jeparchija. Istoriko-statisticzeskoje opisanije*, t. I, wyp. III, s. 176.
[30] Tamże, s. 535.
[31] Tamże.
[32] W. A. Serczyk, *Konisski Georgij...*, s. 534-536.

że chodziło mu o polskie duchowieństwo rzymskokatolickie i unickie[33].

W tym samym roku biskup Jerzy Konisski oświadczył Świątobliwemu Synodowi, że ze względu na coraz liczniejsze aresztowania prawosławnych w Rzeczypospolitej nie widzi korzyści, jakie mógłby przynieść jego powrót do Mohylewa. Władyka obawiał się o swoje bezpieczeństwo. W odpowiedzi na liczne monity Konisskiego w lutym 1763 r. Synod przedstawił Katarzynie II petycję w sprawie obrony prawosławia w Polsce, napisaną w oparciu o dokumenty dostarczone przez biskupa białoruskiego i metropolitę kijowskiego Arseniusza.

Początkowo Katarzyna II dążyła do zapewnienia podstawowych praw wyznaniowych ludności prawosławnej. Po śmierci Augusta III Sasa i zawarciu przymierza z Prusami projekty cesarzowej uległy rozszerzeniu i jej ostatecznym celem stało się całkowite równouprawnienie prawosławnych z możliwością dostępu do wszystkich stanowisk. W sytuacji niewielkiej liczby szlachty wyznania prawosławnego i znikomej aktywności politycznej mieszczaństwa ruskiego głównym celem dążeń politycznych Katarzyny II było zapewnienie w Rzeczypospolitej swobód wyznaniowych i równouprawnienia niekatolikom. W tej kwestii Rosja i Prusy podjęły wspólną akcję w obronie innowierców na sejmie konwokacyjnym w 1764 r. Postulaty posłów rosyjskich, dotyczące równouprawnienia prawosławnych i dopuszczenia ich do stanowisk, wywołały protesty szlachty polskiej. Szlachta oskarżyła Rosję o naruszenie suwerenności Rzeczypospolitej, a społeczność prawosławną — o współdziałanie z obcym państwem. Zmian w prawnym położeniu Cerkwi prawosławnej jej wierni oczekiwali wraz ze wstąpieniem na tron nowego panującego.

Biskup Jerzy Konisski przebywał w Petersburgu przez dwa lata. Fakt ten wykorzystali unici ponownie podejmując próbę przejęcia ostatniej diecezji prawosławnej. Następca Floriana Hrebnickiego na metropolii unickiej i arcybiskupstwie połockim Jazon Junosza Smogorzewski rozpowszechniał informację jakoby Jerzy Konisski nie miał zamiaru wracać na Białoruś, gdyż zamierzał objąć ważne stanowisko przy Świątobliwym Synodzie. Unici głosili, że jego miejsce ma zająć ihumen jednego z monasterów mohylewskich — Ilnicki. Metropolita Smogorzewski, powołując się na tę informację, domagał się przyznania mu jurysdykcji nad prawosławną ludnością białoruską. Jego działania poparł papież Klemens XIII, który przekonywał króla do projektu metropolity unickiego. W końcu 1764 r. wieści o pozostaniu Konisskiego w Rosji okazały się zwykłą plotką[34]. Pomimo tego unicki władyka Jazon Junosza Smogorzewski kilkakrotnie wydawał dekrety adresowane do prawosławnego duchowieństwa i wiernych[35].

[33] E. Likowski, *Dzieje Kościoła unickiego...*, s. 89-90; W. A. Serczyk, *Katarzyna II, carowa Rosji*, Warszawa 1997, s. 151.

[34] E. Likowski, *Dzieje Kościoła unickiego...*, s. 89.

[35] Np. dekret z 26 listopada 1771 r., omawiający wydarzenia związane z napadem na

Naciski Rosji na władze polskie w sprawie równouprawnienia ludności prawosławnej wzmogły się po objęciu tronu przez Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764-1795). Stanisław August Poniatowski był protegowanym carycy Katarzyny II, nic też dziwnego, że społeczność prawosławna oczekiwała poprawy swego położenia. O nadziejach związanych z nowym królem świadczą upamiętnione przez ihumena Oresta wypadki w Mohylewie. Na wieść o elekcji Poniatowskiego 11 września 1764 r. w mieście zapanowało wielkie święto. Uroczyście obchodzono też 15 listopada fakt koronacji królewskiej. Uroczystości rozpoczęły się od manifestacji mieszczan przed ratuszem, gdzie wiwatowano i strzelano z armat na cześć nowego monarchy. Po wiecu odbyły się nabożeństwa ze wspólnym udziałem prawosławnych i rzymskich katolików. Najpierw modlitwa odbyła się w kościele, a następnie wszyscy udali się do cerkwi brackiej. Po nabożeństwie kazanie w cerkwi wygłosił profesor seminarium mohylewskiego Bazyli Sadkowski, późniejszy władyka Wiktor[36]. Opisywane uroczystości nie były odosobnione na terenach zamieszkałych przez wyznawców prawosławia.

Kwestia wyznaniowa w okresie panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego stała się istotnym elementem sytuacji wewnętrznej i międzynarodowej państwa. Z problemem tym od dawna nie radziły sobie władze Rzeczypospolitej, dlatego też sytuację tę nie omieszkały wykorzystać prawosławna Rosja i protestanckie Prusy. Warto tu przywołać pogląd Szymona Askenazego, że „jednym z gwoździ do trumny Rzeczypospolitej była sprawa dysydencka"[37]. Problem wyznaniowy pojawił się już na sejmie elekcyjnym 1764 r., kiedy ambasador rosyjski w Warszawie Mikołaj Repnin (1734-1801) poruszył problem ustanowienia hierarchii prawosławnej. Propozycja ta została przez posłów odrzucona, a anonimowy autor *Uwag politycznych do prawideł religii i zdrowej filozofii* domagał się miejsca w senacie biskupom unickim[38].

Tymczasem wracający do kraju biskup Jerzy Konisski został wyposażony przez imperatorową w list polecający do króla polskiego z żądaniem uznania władyki na katedrze mohylewskiej i zatwierdzenia przyznanych dotychczas praw ludności. Władyka białoruski przybył do Warszawy 22 lipca 1765 r., a pięć dni później został przyjęty przez króla. Oprócz pisma Katarzyny II do Stanisława Augusta Poniatowskiego biskup mohylewski wręczył monarsze opracowany w porozumieniu z ambasadorem rosyjskim Mikołajem Repninem obszerny memoriał, w którym uskarżał się na prześlado-

króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, apeluje o odprawienie liturgii w jego intencji. *Opisanije dokumientow Archiwa zapadnorusskich uniatskich mitropolitow*, t. II, Sankt-Pietierburg 1897, s. 268.

[36] *ASD*, Wilna 1871, t. V, s. 92.

[37] J. Łubieńska, *Sprawa dysydencka 1764-1766*, Kraków 1911, *Wstęp*, s. VII.

[38] W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. II, Lwów 1884, s. 407; J. Łubieńska, *Sprawa dysydencka 1764-1766*, s. VII; A. Mironowicz, *Diecezja białoruska w latach 1697-1772*, s. 92.

wania ludności prawosławnej i domagał się jej równouprawnienia w sprawach religijnych i publicznych. O prześladowaniach zakonników prawosławnych przez duchownych unickich pisali też przełożeni klasztorów diecezji białoruskiej do biskupów perejasławskich[39]. W memoriale Jerzy Konisski uskarżał się na: przejęcie przez unitów od czasu zawarcia pokoju wieczystego z Rosją w 1685 r. około dwustu cerkwi i monasterów; przeciąganie prawosławnych na unię przez dzierżawców w dobrach królewskich i szlacheckich, tak jak to miało miejsce w hrabstwie dąbrowskim, starostwie borysowskim i krzyczewskim oraz województwie mścisławskim i ekonomii mohylewskiej; zakaz przez właścicieli ziemskich odbudowy zniszczonych w czasie pożarów cerkwi i remontowania w swoich dobrach świątyń prawosławnych; zawłaszczanie przez posesorów gruntów cerkiewnych i cmentarzy oraz udostępnianie ich ludności żydowskiej pod budowę domów i szynków, tak jak to miało miejsce w starostwie krzyczewskim, we włościach księcia Hieronima Radziwiłła i w mieście Czausach należącym do ekonomii mohylewskiej; poddawanie prawosławnych duchownych przez posesorów i administratorów dóbr sądom świeckim; podporządkowanie przez posesorów prawosławnego duchowieństwa i sług cerkiewnych żydowskim dzierżawcom ziemi, którzy nakazują korzystać tylko ze swoich młynów i szynków, a w przypadku nieposłuszeństwa rewidują plebanie, znieważają kapłanów i pieczętują cerkwie, co najczęściej zdarza się w starostwie krzyczewskim, kopylskim, rewelskim i ekonomii mohylewskiej; sprzedawanie przez posesorów prezenty na beneficja, a później żądanie wysokich opłat za ich użytkowanie; oczynszowanie przez posesorów dochodów cerkiewnych, na przykład w starostwie krzyczewskim; znieważanie przez kler katolicki i unicki duchowieństwa prawosławnego oraz uniemożliwianie mu pełnienia swoich posług pasterskich; przymuszanie prawosławnych przez misjonarzy łacińskich do przyjęcia obrządku unickiego oraz inspirowanie właścicieli ziemskich i urzędników miejskich do wypędzania z miasta osób niechętnych zmianie wyznania; zmuszanie dzieci urodzonych i wychowanych w prawosławiu, których choć jeden z rodziców został unitą, do przyjęcia unii; wyrażanie zgody wyznawcom prawosławia z parafii zajętych przez unitów na uczęszczanie na nabożeństwa do innych cerkwi pod warunkiem dokonania opłat; przymus wychowania w religii katolickiej dzieci z małżeństw mieszanych unicko-prawosławnych; brak możliwości dokonywania przez biskupów mścisławsko-orszańsko-mohylewskich wizytacji duszpasterskich bez narażania się na zniewagi ze strony unitów i łacinników, o czym sam biskup przekonał się przebywając w Orszy; założenie w Mohylewie

[39] *Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii, izdawajemyj Komissijej dla razbora driewnich aktow, sostojaszczej pri Kijewskom, Podolskom i Wołynskom gienierał-gubiernatorie*, cz. I, t. 2, Kijew 1864, s. 115; cz. I, t. 3, s. 310-311; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej*, Białystok 2001, s. 250.

konsystorza unickiego w celu wzmocnienia unickiej propagandy dzięki usługom zdegradowanych duchownych prawosławnych, wziętych pod opiekę unitów; napaść w 1760 r. szlachty i studentów, podżeganych przez jezuitów mohylewskich i tamtejszego łacińskiego plebana, na prawosławne seminarium mohylewskie; wygłaszanie przez duchowieństwo łacińskie kazań szkalujących naukę prawosławną i drukowanie przeciwko niej paszkwili; wezwanie mohylewskiego plebana łacińskiego do przejęcia wszystkich pozostających przy prawosławiu świątyń; stronniczość i niesprawiedliwość sądów, rozpatrujących sprawy przeciwko prawosławnym oraz uchylanie się adwokatów od ich obrony; niedopuszczanie szlachty prawosławnej do pełnienia jakichkolwiek urzędów[40].

Biskup białoruski domagał się ponadto zwrotu bezprawnie przetrzymywanych majątków, w tym Pieczerska, Borsuków, Ćwirków i Tarasowicz, które zostały zajęte przez pisarza wielkiego litewskiego Antoniego Michała Paca (1750-1774). Działania Paca zostały podjęte na prośbę metropolity unickiego Filipa Wołodkowicza (1756-1778). Pac starał się odebrać należącą do biskupa przeprawę rzeczną na Dnieprze, która należała do władyki białoruskiego na mocy przywileju Michała Korybuta Wiśniowieckiego z 1673 r. Oprócz tego biskup domagał się od monarchy interwencji w sprawie naruszania praw mieszczan mohylewskich i duchowieństwa prawosławnego przez administrację królewską. Jerzy Konisski postulował zaniechanie zmuszania dzieci i współmałżonków w małżeństwach mieszanych do przyjmowania wiary katolickiej i dopuszczenia mieszczan prawosławnych do piastowania urzędów. Władyka prosił o zgodę na utworzenie seminarium prawosławnego w Mohylewie i „szkół greckich" w innych miejscach na mocy przywileju króla Władysława IV[41]. Do dokumentów biskup Konisski dołączył *Rejestr monasterów i cerkwi Grecko-ruskich różnemi czasy na unię gwałtownie odjętych, sporządzony junii die 3, Anno 1765*[42].

Monarcha, po zapoznaniu się z dokumentem, postanowił przekazać ów memoriał do zaopiniowania biskupom unickim. Ci zaś długo nie udzielali odpowiedzi, a następnie zarzucili biskupowi Konisskiemu brak dowodów na przedstawione zarzuty. Król, odnosząc się do skargi władyki na brak możliwości budowy i remontu cerkwi, powołał się, za sugestią episkopatu unickiego, na przeciwne temu obowiązujące w Polsce prawa. W sprawie zajęcia przez unitów świątyń prawosławnych oświadczył, że sprawą tą powinien zająć się sąd, do którego nieunici i tak nie mają dostępu. W reakcji na tę odpowiedź, dostarczoną przez króla ambasadorowi Repninowi 17 paź-

[40] *Archiwum Czartoryskich* w Krakowie, IV, nr 754, k. 138-141v; E. Likowski, *Dzieje Kościoła unickiego...*, s. 92-94.

[41] *Archiwum Czartoryskich* w Krakowie, IV, nr 754, k. 141v-142; *Mogilowskaja jeparchija. Istoriko-statisticzeskoje opisanije*, t. I, wyp. III, s. 46-47.

[42] *Archiwum Czartoryskich* w Krakowie, IV, nr 754, k. 132-134v.

dziernika 1765 r., Konisski wystosował replikę, domagając się w niej powołania specjalnej komisji, przed którą złożone byłyby żądane dowody. Na replikę władyki białoruskiego odpowiedział unicki biskup brzeski Antoni Młodkowski, dostarczając swoją królowi 5 maja 1766 r. W obszernej odpowiedzi ukazano, że zarzuty Jerzego Konisskiego są bezpodstawne wobec istniejącego, faworyzującego unitów prawa[43].

Pomimo takich odpowiedzi na memoriał Konisskiego kancelaria królewska postanowiła wdrożyć szczegółowe śledztwo. Władyka białoruski, nie wierząc w jego skuteczność, zrezygnował z udziału w śledztwie i zrzekł się starań o materialne zadośćuczynienie. W liście do króla władyka mścisławski napisał: „Ukrzywdzona strona satysfakcji za krzywdy nie szuka, szuka tylko na przyszłość poprawy i o konfirmację dawnych praw swoich i przywilejów (...) doprasza się"[44]. Monarcha i tym razem wypowiedział się przeciwko możliwości przechodzenia unitów na prawosławie (co było jednym z głównych postulatów Konisskiego), a 17 października 1765 r. przekazał Repninowi rezolucję ministerialną z „objaśnieniem"[45]. Kancelaria królewska w imieniu monarchy 9 października 1765 r. wyraziła zgodę na powołanie przy cerkwi brackiej seminarium i nakazała plebanowi mohylewskiemu Zenowiczowi zaprzestanie rozsyłania paszkwilów przeciwko biskupowi białoruskiemu i wierze prawosławnej. Potwierdzone też zostały przywileje majątkowe cerkwi i monasterów eparchii. Do innych kwestii poruszonych w memoriale Konisskiego mieli się odnieść poszczególni ministrowie[46]. Ostatecznie, po długotrwałym procesie, decyzją Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego z dnia 16 października 1765 r. unici zmuszeni zostali do zwrotu dóbr stanowiących uposażenie biskupa mohylewskiego. Trybunał uznał też roszczenia metropolity unickiego Wołodkowicza wobec tych dóbr za bezpodstawne[47]. Ambasador Repnin w liście do Katarzyny II pisał, że owe wystąpienia nie przyniosły spodziewanych rezultatów, a podjęte przez komisarzy królewskich dochodzenia zostały przerwane na wniosek samego władyki białoruskiego.

***Archiwum Czartoryskich* w Krakowie, IV, nr 754, k. 132-134v.**
k. 132v

REJESTR
Monasterów i Cerkwi Grecko-ruskich różnemi czasy na Unię gwałtownie odjętych, sporządzony Junii die 3, Anno 1765.

[43] E. Likowski, *Dzieje Kościoła unickiego...*, s. 96-97.
[44] J. Woliński, *Polska i Kościół prawosławny. Zarys historyczny*, Lwów 1936, s. 119.
[45] W. A. Serczyk, *Konisski Georgij...*, s. 535.
[46] *Archiwum Czartoryskich* w Krakowie, IV, nr 754, k. 14, 138-142, 148-149.
[47] *Archiwum Czartoryskich* w Krakowie, IV, nr 754, k. 226v.

W województwie mścisławskim

Monastyr Pustyński[48]
Monastyr Onufriewski[49]
Monastyr Mazałowski[50]
Panien Zakonnych

} Przez W.W Księży Bazylianów Unitów

1710	Febr.10	Cerkiew w miasteczku Piotrowiczach[51] przez Jmć P.P. Wołłowiczów.
1710	Febr. 15	Cerkiew w miasteczku Chosławiczach[52] przez W. Imci. Pana Krzysztofa Ciechanowskiego, starostę chosławskiego.
1711	Mai 5	Cerkiew we wsi Botwinowce[53] przez W. Imci. Pana Żukowskiego, oboźnego mścisławskiego.
1712	Mai 30	Cerkiew we wsi Juszkiewiczach[54] przez JW. Jmć. Pana Kazimierza Kamińskiego, kasztelana mścisławskiego.
1712	Julii 1	Cerkiew w Krasnym Siele[55], jedna Spaska, a druga Wozniesieńska przez prezbitra Stefana Waluzynicza.
1714	Julii 30	Cerkiew we wsi Kożuchowiczach[56] przez Ichm P.P. Wołłowiczów.
1714	Julii 31	Cerkiew we wsi Jurkowszczyźnie[57] przez W. Jmć Pana Hurkę, pisarza ziemskiego witebskiego.
1715	Jan. 6	Cerkiew we wsi Charoniowie[58] przez W. Jmci Pana Jerzego Suchodolskiego, podstarościego mścisławskiego.
1715	April 16	Cerkiew we wsi Dniesinie[59] przez JW. Jmć Pana Kazimierza Kamińskiego, kasztelanica mścisławskiego.
1716	Mai 25	Cerkiew we wsi Wierzbie[60] przez W. Jmć Pana Aleksandra Wieliczkę cześnika mścisławskiego.
1716	October 30	Cerkiew we wsi Horodku[61] przez Jmć Pana Gnoińskiego. Cerkiew we wsi Dubowicy[62] przez W. Jmć Pana Kazimierza Hurkę, pisarza ziemskiego witebskiego.
1718	October 16	Cerkiew we wsi Mazykach[63] przez Jmć Pana Józefa Kociełła.
1719	Jan. 20	Cerkiew we wsi Paczeniczach[64] przez W. Jmć Pana Jerzego Suchodolskiego, podstarościego mścisławskiego.

[48] Pustyński męski monaster Narodzenia NMP niedaleko Mścisławia funkcjonował już na początku XVI wieku, por.: I. I. Hryharowicz, *Biełaruskaja ijerarchija*, s. 97.

[49] Monaster w Onufrewie w pobliżu Mścisławia powstał jeszcze w XIV wieku. W wyniku nacisków katolickiej szlachty klasztor ten został zajęty przez unitów. I. I. Hryharowicz, *Biełaruskaja ijerarchija*, s. 74; T. Kempa, *Fundacje monasterów prawosławnych w Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVII wieku*, [w:] *Życie monastyczne w Rzeczypospolitej*, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk i P. Chomika, Białystok 2001, s. 93; I. N. Sluńkowa, *Monastyri wostocznoj i zapadnoj tradicyi*, Moskwa 2002, s. 50, 58, 71; A. Mironowicz, *Diecezja białoruska w XVII i XVIII wieku*, s. 273.

[50] Monaster mozołowski znajdował się we wsi Mozałowszczyzna niedaleko Mścisławia. Klasztor żeński został ufundowany przez córkę stolnika mścisławskiego Mikołaja Suchodolskiego — Mariannę w 1665 r. Marianna Suchodolska ufundowała cerkiew Przemienienia Pańskiego i nadała klasztorowi młyn, trzy wsie położone nad rzeką Napotą z ludźmi i ziemią. Nadanie te zatwierdził sejm w 1678 r. Na terenie monasteru funkcjonowała jeszcze jedna cerkiew pw. św. Onufrego. Do monasteru mozołowskiego organizowane były procesje z cudowną ikoną Matki Bożej z klasztoru tupiczewskiego. Zaprzestano je, kiedy prawosławnym na początku XVIII w. zabroniono organizowania

k. 132 v.

1719	Mai 6	Cerkiew we wsi Zasielu[65] przez Jmci Pana Michała Chodkiewicza, podstolego mścisławskiego.
1721	December 26	Cerkiew w Nowym Siele[66] przez W. Jmć Pana Jerzego Suchodolskiego, podstarościego mścisławskiego.
1721	December 29	Cerkiew we wsi Karniłowce[67] przez tegoż Jegomości.
1722	January15	Cerkiew we wsi Strokajłach[68] przez J. Jmć P. Panów Kazimierza i Piotra Hryniewiczów.
1722	February 18	Cerkiew we wsi Ludohoszczu[69] przez W. W. Księży Dominikanów Malatyckich.
1723	January 20	Cerkiew św. Eliasza w mieście Mścisławie[70] przez J M Księdza Wawrzynca Sokolińskiego, Archimandrytę Pustynskiego.
1723	Mai 3	Cerkiew we wsi Hniwkowie[71] przez J. W. Jmci Pana Kazimierza Kamińskiego, kasztelana mścisławskiego.
1723	Mai 16	Cerkiew we wsi Chodosowie[72] przez W. Jmć Pana Jerzego Suchodolskiego, podstarościego mścisławskiego.
1723	September 17	Cerkiew we wsi Kopciowce[73] przez W Jmci Pana Krzysztofa Wołłowicza, podkomorzego mścisławskiego.
1723	September 25	Cerkiew we wsi Kulikowie[74] przez W. Jmć Panią Maryannę Glinczynę, skarbnikową oszmiańską.
1723	October 1	Cerkiew we wsi Podłużu[75] przez J. J. P. P. Wiktorego i Władysława Kamińskich, czesznikowiczów mścisławskich.
1723	October 10	Cerkiew we wsi Kotłowie[76] przez Jmci Pana Krzykowskiego, strażnika słonimskiego.
1724	Mai 16	Cerkiew w miasteczku Pieczersku[77] przez W. Jmci Pana Michała Czudowskiego, sędziego grodzkiego mścisławskiego.
1724	August 6	Cerkiew we wsi Olszance[78] przez Jmć Panią Różę Illiniczówną, skarbnikowę mścisławską.
1724	August 7	Cerkiew we wsi Wołczasie[79] przez J. M. P. P. Rafała i Gabriela Święcickich.
1725	January 5	Cerkiew we wsi Łupiszycach[80] przez Jmć Panów Theodora i Antoniego Hołyńskich.
1725	January 15	Cerkiew we wsi Tocznej[81] przez W. Jmci Pana Antoniego Illinicza, stolnika mścisławskiego.

procesji poza granicami monasteru. W latach 1737-1768 monaster ten był zajęty przez unickich bazylianów, którzy zniszczyli dokumenty fundacyjne klasztoru. I. I. Hryharowicz, *Biełaruskaja ijerarchija*, Minsk 1992, s. 52; I. Czistowicz, *Oczerki istorii Zapadno-Russkoj Cerkwi*, cz. II, Sankt-Pietierburg 1884, s. 246; *Mozołowskij monastyr'*, „Mogilowskije Jeparchialnyje Wiedomosti", nr 23, 1893, s. 420-422; L. Utrutko, *Monastery na terenie eparchii białoruskiej w XVII wieku*, [w:] *Życie monastyczne w dawnej Rzeczypospolitej*, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk i P. Chomika, Białystok 2001, s. 125; I. N. Sluńkowa, *Monastyri wostocznoj i zapadnoj tradicyi*, s. 157-160; A. Mironowicz, *Diecezja białoruska w XVII i XVIII wieku*, s. 261.

[51] Piotrowicze, wieś koło Smiłowicz w powiecie mścisławskim (*Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VIII, Warszawa 1887, s. 218; dalej: *SGKP*).

[52] Chosłowicze, miasteczko nad Sożą w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XV, cz. 1, s. 324).

[53] Boćwinówka (Botwinówka) w powiecie czerykowskim (*SGKP*, t. XV, cz. 1, s. 174).

[54] Juszkiewicze, wieś w powiecie borysowskim (*SGKP*, t. III, s. 642).

[55] Krasne Sioło, wieś i dobra na rzeką Ratomką (*SGKP*, t. IV, s. 629).

k. 133

1725	November 10	Cerkiew w miasteczku Kazimierzowie, alias na Słobodzie[82] przy mieście Mścisławiu, przez W. J. Pana Krzysztofa Wołłowicza, podkomorzego mścisławskiego.
1725	December 1	Cerkiew we wsi Żiecicy[83] przez W. Jmci Pana Hołynskiego, pułkownika mścisławskiego.
1725	December 7	Cerkiew we wsi Kamiongrodzie[84] przez W. Jmci Pana Szymona Makowieckiego, starostę łapkowickiego.
1725	December 12	Cerkiew we wsi Wierzchowcach[85] przez W. Jmci Pana Babniewskiego, wojskiego kijowskiego.
1725	December 28	Cerkiew w miasteczku Łozowiu[86] przez W. Jmci Pana Jana Kirkora, pułkownika mścisławskiego.
1726	November 20	Cerkiew we wsi Koleśnikach[87] przez W. Jmci Pana Antoniego Tadeusza Ilinicza, stolnika mścisławskiego.
1726	December 6	Cerkiew we wsi Weroniowie[88] przez Jmci Pana Aleksandra Iwaszkiewicza.
1727	October 1	Cerkiew w Mackowej Słobodzie[89] przez J. Jmci Panów Teodora i Antoniego Hołyńskich.
1727	November 13	Cerkiew we wsi Żadobrościu[90] przez W. Jmci Pana Kazimierza Swadkowskiego, koniuszego mścisławskiego.
1728	January 16	Cerkiew we wsi Raju[91] przez J. P. Antoniego Wołłowicza.
1728	Martii 9	Cerkiew we wsi Chotowiżu[92] przez W. Jmci Pana Hurkę, pisarza ziemskiego witebskiego.
1729	Mai 8	Cerkiew we wsi Saprynowiczach[93] przez W. Jmci Pana Antoniego Hołynskiego, podczaszego mścisławskiego.
1729	Mai 17	Cerkiew we wsi Lubawiczach[94] przez W. Jmci Pana Józefa Suryna, podstolego owruckiego.
1729	November 9	Cerkiew w miasteczku Monastyrszczyźnie[95] przez W. J. Pana Kazimierza Hołyńskiego, wojskiego mścisławskiego.
1730	February 12	Cerkiew we wsi Żakowie[96] przez J. W Kazimierza Lindorfa, starostę mścisławskiego.
1730	February 25	Monastyr Panieński w miasteczku Cerkowiszczu[97] przez W. Jmci Pana Iwanowskiego, starostę mińskiego.
1730	April 9	Cerkiew w Starym Siele[98] przez Ichmć Panów Jana i Szymona Długokańskich.

[56] Kożuchowicze, wieś nad rzeką Łazą w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XV, cz. 2, s. 151).
[57] Jurkowszczyzna, w powiecie dziśnieńskim (*SGKP*, t. III, s. 636).
[58] Choroniów, wieś w powiecie bychowskim (*SGKP*, t. XV, cz. 1, s. 322).
[59] Dniesin, wieś w powiecie mścisławskim nad rzeką Niemką, należąca do Ważyńskich (*SGKP*, t. XV, cz. 1, s. 414).
[60] Wierzba, wieś w powiecie bobrujskim (*SGKP*, t. XIII, s. 390).
[61] Horodeł, wieś w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XV, cz. 1, s. 579).
[62] Dubowica, wieś w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. II, s. 198).
[63] Mazyki, wieś cerkiewna nad rzeką Sożą w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. VI, s. 754; t. XV, cz. 2, s. 311).
[64] Wieś w powiecie mścisławskim.
[65] Zalesie, wieś w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XIV, s. 439).
[66] Nowe Sioło, wieś w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XV, cz. 2, s. 389).
[67] Karniłówka (Korniłówka), wieś w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XV, cz. 2, s. 125).
[68] Strokajły, dobra i wieś w powiecie klimowickim, należąca do Hryniewiczów (*SGKP*, t. XV, cz. 2, s. 625)

k. 133v

1732	January 30	Cerkiew we wsi Bościanowiczach[99] przez Jmci Pana Karola Mośkiewicza, skarbnikowicza mścisławskiego.
1732	Martii 13	Cerkiew w miasteczku Szamowie[100] przez W. J. P. Antoniego Szpiclowskiego, sędzica mścisławskiego.
1732	April 10	Cerkiew we wsi Żamproniu, alias Żałozu[101] przez W. J. Pana Jerzego Suchodolskiego, podstarościego mścisławskiego.
1732	April 15	Cerkiew w miasteczku Radomlu[102] przez tegoż Jmci.
1733	Mai 7	Cerkiew w miasteczku Malatyczach[103] przez W. J. P. Waleriana Makowieckiego.
1733	July 12	Cerkiew we wsi Sławnym[104] przez W. Jmci Pana Antoniego Moskiewicza, krajczego mścisławskiego.
1740	February 6	Cerkiew we wsi Kudryczach[105] przez W. Jmci Pana Konstantego Illinicza, pisarza ziemskiego mścisławskiego.
1740	October 1	Cerkiew we wsi Chocimczu[106] przez Jmci Pana Jana Żukowskiego, oboźnego mścisławskiego.
1741	November 1	Cerkiew we wsi Pocołtowie[107] przez W. W. J. J. P. P. Marka, oboźnego mścisławskiego i Mikołaja, łowczego smoleńskiego, Żyrkiewiczów.
1742	Mart 15	Cerkiew we wsi Koszanach[108] przez W. Jmci Pana Franciszka Żabę, wojewodzica mińskiego.
1743	January 1	Cerkiew we wsi Kaniczach[109] przez W. Jmci Pana Marcjana Ciechanowieckiego, starostę mikszynskiego.
1743	Mart 6	Cerkiew w Dobrym Siele[110] przez W. Jmci Pana Szymona Makowieckiego, starostę łapkowickiego.
1744	Mart 21	Cerkiew we wsi Muzyczku[111] przez W. Jmci Pana Leona Żukowskiego, stolnika nowogrodzkiego.
1745	October 5	Cerkiew we wsi Worockowie[112] przez W. Jmci Pana Leona Illinicza, skarbnika mścisławskiego.
1746	January 28	Cerkiew we wsi Krasowiczach[113] przez W. Jmci Pana Antoniego Ostrewkę, podstolica mścisławskiego.
1746	Maj 25	Cerkiew we wsi Sochonie[114] przez J. J. P. P. Józefa Bujalskiego, Jana Iwickiego, Atanazego, Marcjana, Jana Szamowskich i Michała Chodkiewicza.

[69] Wieś w powiecie mścisławskim.
[70] Mścisław, miasto — stolica województwa mścisławskiego.
[71] Wieś w powiecie mścisławskim.
[72] Chodosów, wieś w powiecie czerykowskim (*SGKP*, t. XV, cz. 1, s. 314).
[73] Kopciówka, wieś w powiecie mścisławskim, należąca do Wołłowiczów, a od początku XVIII wieku do Kopciów (*SGKP*, t. IV, s. 376).
[74] Kulikowo, wieś w powiecie mścisławskim na rzeką Prytoką (*SGKP*, t. XV, cz. 2, s. 133).
[75] Podłuże, wieś cerkiewna na rzeczką Sożą w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. VIII, s. 435).
[76] Kotelewo, wieś w powiecie mścisławskim, dekanat horecki (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, Lublin 1998, s. 160).
[77] Pieczersk, miejscowość w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XV, cz. 2, s. 444).
[78] Olszanka, wieś w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. VII, s. 502).
[79] Wołczasy, wieś nad rzeką Wołczasą, w powiecie czerykowskim (*SGKP*, t. XIII, s. 861).
[80] Łupiszyce, wieś w powiecie mścisławskim, dekanat zapolański (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 167).
[81] Toczna, wieś w powiecie mścisławskim nad rzeką Tocznianką (*SGKP*, t. XV, cz. 2, s. 659).

k. 134

1746	July 31	Cerkiew we wsi Połonicy[115] przez W. Jmci Pana Jana Czudowskiego, sędzica grodzkiego mścisławskiego.
1747	February 21	Cerkiew we wsi Koszy[116] przez W. Jmci Pana Józefa Kirkora, pułkownika mścisławskiego.
		Cerkiew we wsi Kołodzicziu[117] przez Antecessorów Jmciów P. P. Żyrkiewiczów Marka i Mikołaja
		Cerkiew we wsi Łuzkach[118] przez W. Jmci Pana Adama Suryna, podstolego owruckiego.
		Cerkiew we wsi Werownie[119] przez tegoż Jego Mości.
		Cerkiew we wsi Soinie[120] przez W. Jmci Pana Kazimierza Hołynskiego, wojskiego mścisławskiego.
		Cerkiew we wsi Kowszowie[121] przez W. Jmci Pana Ostrewkę, podstolica mścisławskiego.
		Cerkiew we wsi Żeliwlu[122] przez W. Jmci Pana Konstantego Wojniłowicza.
		Cerkiew we wsi Pniowie[123] przez J. J. P. P. Jana i Michała Zawistowskich.
		Cerkiew we wsi Skwerecie[124] przez WW. XX. Bazylianów onufrejskich unitów.
		Cerkiew we wsi Likiney[125] przez J. J. P. P. Boguszewskich.
		Cerkiew we wsi Hałkowiczach[126] przez W. Jmci Pana Kaniowskiego.
		Cerkiew we wsi Packowie[127] przez WW. XX Dominikanów packowskich.
		Cerkiew we wsi Piranach[128] przez W. Jmci Pana Józefa Rajewskiego, wojskiego mścisławskiego.
		Cerkiew we wsi Kosiszczowie[129] przez J. J. P. P. Adama i Józefa Surynow.
		Cerkiew w miasteczku Szumiaczu[130] przez W. Jmci Pana Kazimierza Hołynskiego, wojskiego mścisławskiego.
		Cerkiew we wsi Kuleszowce[131] przez Jmci Pana Stanisława Pozaryskiego, komornika mścisławskiego.
		Cerkiew we wsi Sciudzieńcu[132] przez Jmci księdza Wawrzyńca Sokolińskiego, archimandrytę pustynskiego.
		Cerkiew w miasteczku Rodni[133] przez W. Jmci Pana Kazimierza Swadkowskiego, koniuszego mścisławskiego.

[82] Słoboda Kazimirowa, miasteczko w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XV, cz. 2, s. 67, 454; W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 92).

[83] Żecica, wieś w powiecie mścisławskim.

[84] Kamienohrad, wieś w powiecie mścisławskim (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 168).

[85] Wierchowce, wieś w powiecie czerykowskim (*SGKP*, t. XIII, s. 384).

[86] Łozowa, wieś nad rzeką Łozową (*SGKP*, t. V, s. 765).

[87] Koleśniki, wieś w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XV, cz. 2, s. 101-102).

[88] Woroń, wieś w powiecie mścisławskim (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 161).

[89] Maćkowa Słoboda, wieś w powiecie mścisławskim, niedaleko Mińska (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 91).

[90] Zadobrość, wieś w powiecie mścisławskim (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 169).

[91] Raje, wieś w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. IX, s. 494).

[92] Chotowiż, wieś w powiecie klimowickim, koło Krzyczewa (*SGKP*, t. I, s. 640; W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 168).

k. 134 v

		Cerkiew we wsi Babiliczach[134] Królewszczyźnie przez J. W. J. P. Tadeusza Ogińskiego, pisarza W. X. Lit., starostę babilickiego.
		Cerkiew we wsi Krywelach[135].
1745		Cerkiew w mieście Krzyczewie[136] Narodzenia Chrystusa Pana przez J. P. Pawła Cieleckiego, gubernatora starostwa krzyczewskiego i W. W. X. X. Macieja Dobrosielskiego, bazyliana, Pawła Kościukiewicza, prezbitera samotejowskiego unitów.
1747	August 20	Cerkiew we wsi Niehynie[137] przez J. Pana Ignacego Swadkowskiego, starostę czudziańskiego.
1748	August 17	Cerkiew we wsi Poniatowce[138] przez J. Pana Kiriackiego, cześnika rzeczyckiego.
1750	Mart 13	Monastyr brackowski przez J. Pana Fabiana Bielackiego, starostę klimowickiego.
1750	April 30	Cerkiew we wsi Wołymirzu[139] przez J. Jmci Panów Józefa Mężyńskiego, skarbnika mścisławskiego i zabłockiego.
1750	September 20	Cerkiew w miasteczku Szumiaczym[140] przez J. Pana Zienkowicza, pułkownika smoleńskiego.
1751	October 15	Monastyr borejkowski Panien Zakonnych przez J. Pana Franciszka Swadkowskiego, koniuszyca mścisławskiego.
1751	October 25	Cerkiew we wsi Pirohowie[141]. Prezbiter Bazyli Hołonko przyciśniony od okolicznej szlachty wielkiemi opresjami, na unię przedał się i cerkiew na tę unię zawiodł.
1752	January 12	Cerkiew we wsi Białej Dubrowie[142] przez J. Pana Hajkę, starostę bielskiego
1755	April 10	Cerkiew we wsi Bezwodziczach[143] przez księży Bazylianów i różną szlachtę okoliczną.
1761	Mart 4	Cerkiew w miasteczku Kościukowiczach[144] Podniesienia Św. Krzyża przez J. Pana Michała Iwanowskiego, podczaszego wileńskiego.
1763	December 10	Cerkiew Św. Eliasza Proroka na przedmieściu miasta Krzyczowa[145] przez W. Księdza Reinolda Illicza, plebana krzyczowskiego.
1754	Juni 20	Cerkiew we wsi Sudziłowiczach[146] przez szlachtę okoliczną i księży Bazylianów.

[93] Saprynowicze, folwark w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XV, cz. 2, s. 573).
[94] Lubowicze, wieś w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XV, cz. 2, s. 241).
[95] Monasterszczyzna, miasteczko nad rzeką Żelaźnik, w powiecie mścisławskim, własność rodu Hołyńskich (*SGKP*, t. VI, s. 654; W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 162).
[96] Żaków, wieś w województwie mścisławskim (*SGKP*, t. XIV, s. 729).
[97] Cerkowiszcze, miasteczko w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XV, cz. 1, s. 296).
[98] Stare Sioło, wieś nad rzeką Ptyczą (*SGKP*, t. XI, s. 242).
[99] Bościanowicze, wieś w powiecie mścisławskim.
[100] Szamowo, miasteczko w powiecie mścisławskim nad ruczajem Lejdną (*SGKP*, t. XI, s. 787).
[101] Założe, wieś w powiecie mścisławskim (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 168).
[102] Radoml, wieś w województwie mścisławskim w dobrach Czeryków (*SGKP*, t. I, s. 850).
[103] Maltycze, miasteczko w powiecie czerykowskim, niedaleko Mścisławia, należące od końca XVII wieku do rodziny Makowieckich (*SGKP*, t. V, s. 942).
[104] Sławne, wieś w powiecie mścisławskim około Szamowa (*SGKP*, t. X, s. 787).
[105] Kudrycze, wieś w powiecie mścisławskim około Kazimierowej Słobody (*SGKP*, t. XV, cz. 2, s. 190).

[106] Chocimcz, wieś w powiecie mścisławskim.
[107] Pocołtowo, wieś w powiecie mścisławskim (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 168).
[108] Koszany, wieś w powiecie mścisławskim należąca do Kostańskich, a następnie do Żabów (*SGKP*, t. VI, s. 480).
[109] Kanicze, wieś w dobrach Ciechanowieckich, w powiecie klimowickim (*SGKP*, t. III, s. 803).
[110] Dobresiele, wieś w powiecie mścisławskim (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 167).
[111] Mużyczek, wieś nad rzeczką Mużyczek w powiecie klimowieckim (*SGKP*, t. VI, s. 821; t. XV, cz. 1, s. 149; W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 167).
[112] Worodzków, wieś w powiecie mścisławskim (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 168).
[113] Krasowicze, wieś w powiecie czerykowskim (*SGKP*, t. IV, s. 646).
[114] Sochon, wieś w powiecie mścisławskim (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 168).
[115] Połonica, wieś w powiecie mścisławskim (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 168).
[116] Kosz, wieś w powiecie mścisławskim (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 167).
[117] Kołodzicz (Kołodeź), wieś w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XIII, s. 345).
[118] Łużki, wieś w województwie połockim (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 159).
[119] Werowno, wieś w powiecie mścisławskim.
[120] Soino, wieś w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XI, s. 9; W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 169).
[121] Kowszowo, wieś w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XV, cz. 2, s. 145).
[122] Żeliwle, wieś w powiecie mścisławskim (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 168).
[123] Pniów, wieś w powiecie mścisławskim.
[124] Skwireta, wieś w powiecie mścisławskim (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 168).
[125] Likina, wieś w powiecie mścisławskim.
[126] Hałkowicze, wieś w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XV, cz. 1, s. 551).
[127] Packowo, wieś w powiecie czerykowskim w województwie mścisławskim (*SGKP*, t. VI, s. 809; t. XV, cz. 2, s. 740; W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 167).
[128] Pirany, wieś w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. VIII, s. 221; W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 162).
[129] Kosiszczów, wieś w powiecie mścisławskim.
[130] Szumiacze, miasteczko nad rzeką Szumiaczką w powiecie klimowickim, własność Hołyńskich (*SGKP*, t. XII, s. 73; W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 169).
[131] Kuleszówka, wieś nad rzeką Chrynowicą (*SGKP*, t. XV, cz. 2, s. 192; W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 168).
[132] Studzieniec (Sciudzieniec), wieś w powiecie czerykowskim (*SGKP*, t. XI, s. 503; t. XV, cz. 2, s. 241).
[133] Rodnia, miasteczko w powiecie klimowickim (*SGKP*, t. IX, s. 653; W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 168).
[134] Babilicze, wieś w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XIV, s. 848).
[135] Krywel, wieś w powiecie horeckim (*SGKP*, t. XV, cz. 2, s. 178).
[136] Krzyczew (Kryczew), miasteczko prywatne w powiecie czerykowskim (*SGKP*, t. IV, s. 793).
[137] Niegin, wieś w powiecie czerykowskim własność Swadkowskich (*SGKP*, t. XIII, s. 716).
[138] Poniatówka, wieś w powiecie mścisławskim (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 168).
[139] Wołymer, wieś w powiecie mścisławskim (W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 168).
[140] Szumiacze, miasteczko nad rzeką Szumiaczką w powiecie klimowickim, własność Hołyńskich (*SGKP*, t. XII, s. 73; W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 169).
[141] Prihorowo, wieś w powiecie mścisławskim (*SGKP*, t. XV, cz. 2, s. 454; W. Kołbuk,

Kościoły wschodnie..., s. 167).

[142] Dubrowa Biała, wieś w powiecie czerykowskim (*SGKP*, t. XV, cz. 1, s. 448; W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 168).

[143] Bezwodzicze, wieś w powiecie czerykowskim na rzeką Olchówką (*SGKP*, t. XV, cz. 1, s. 118; W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 167).

[144] Kościukowicze, miasteczko w powiecie klimowickim (*SGKP*, t. IV, s. 458; t. XV, cz. 2, s. 134; W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 168).

[145] Krzyczew, miasteczko prywatne w powiecie czerykowskim (*SGKP*, t. IV, s. 793).

[146] Szudziłowicze, wieś w powiecie klimowickim nad rzeką Łobżaną (*SGKP*, t. XV, cz. 2, s. 630; W. Kołbuk, *Kościoły wschodnie...*, s. 169).